Átalakulásban az Európai Unió mezőgazdasági szövetkezetei

SIMON SÁNDOR

A gazdasági koordináció hatékonyabbá tételének egyik lehetséges eszköze a szövetkezeti intézmény. A globalizáció, valamint az Európai Unió tagállamaiban az élelmiszer-vertikumok összefonódása új lehetőségeket, illetve fenyegetéseket jelent a szövetkezeti rendszerek számára is.

Az üzleti élet kihívásai olyan új intézményeket hívtak életre a szövetkezeti életben, mint a zártkörű tagság, a versenyképes kamatozású üzletrész, a beszállítási jog adásvétele. Sok szövetkezet egyesüléssel, valamint a feldolgozóipar, a kis- és nagykereskedelem területén megszerzett érdekeltségein keresztül igyekszik a piacon jobb pozíciókat elérni és így jövedelmét megnövelni. A közvetlenebb és differenciáltabb marketinggel termékeik közvetlenül a végső fogyasztóhoz juttathatók el.

Az európai uniós csatlakozásunk a hazai szövetkezeteket is várhatóan olyan kihívások elé állítja, melyekre hatékony választ adhat az említett átalakulási folyamatok megfelelő adaptációja.

A szövetkezeti gazdasági koordináció

A gazdaság fejlődése szempontjából a koordinációs mechanizmusoknak az a szerepük, hogy az erőforrások úgy kerüljenek elosztásra, hogy olyan javakat termeljenek, amelyek a maximális jólétet biztosítják. A piaci koordinációs mechanizmus a javak többségénél kielégíti az előbbi követelményt, de bizonyos körülmények között azonban a piaci szabályozás alkalmatlannak bizonyul, s ekkor valamely más típusú koordinációs mechanizmusra van szükség.

A piaci koordinációs mechanizmusok hiányosságait, az externáliák hatásait igyekeznek mérsékelni a gazdaság egyes intézményei. Az intézmények formális szabályok és informális kötöttségek, amelyek magukban foglalják betartásuk kényszerét is.

Számos intézmény működik a gazdaságban. A szövetkezeti szervezeti forma is intézménynek ismerhető el azért, mert működésének alapelvei nem a rövid távú profitmaximalizálásra épülnek, hanem a tevékenység (a gazdasági funkció) stabilitásának fenntartására (lásd: a demokratikus irányítás és a korlátozott tőkekamat alapelve, valamint a szövetkezet szolgáltatásának igénybevételétől függő nyereségfelosztás gyakorlata).

A mezőgazdasági termelés szervezeti keretei is intézmények, és a megfelelő formaválasztásnál elsődleges cél, hogy az összefogást választó termelők azon gazdasági szükségletei is kielégítést nyerjenek, melyeket nem tudnak önállóan kellő hatékonysággal megoldani. (Szakál F, 2001) Hiányozhat a megfelelő szakértelem, munkaerő, vagy a gazdaság mérete nem teszi lehetővé egyes termelőeszköz vagy szolgáltatás hatékony kihasználását. (Karácsonyi P.–Sári L.–Kaiser I., 2002) A legfontosabb gazdasági feladatok, melyek megoldására érdemes másokkal összefogni, az alábbiakban összegezhetők: a pénzügyi források megteremtése, az eszközök, alapanyagok beszerzése, tárolása, előkészítése, az eszközök működtetése, a termények betakarítása, tárolása, feldolgozása, marketingje, értékesítése, nyilvántartásba vétele, adatszolgáltatás, az eredményesség mérése, értékelése. (Káposzta J., 1997)

E feladatok hatékony ellátása során gyakori megoldás a „szolgáltatás” megvásárlása idegen vállalatoktól, de ennek az a hátránya, hogy a piac törvényeinek megfelelően ki kell elégíteni a szolgáltató vállalat profitigényét is. Érdemesebb olyan termelési szervezeti formát kialakítani a mezőgazdaságban, ahol ezeket a feladatokat önköltségen lehet megszerezni. Ilyen szervezeti forma a szövetkezet.

A feladatok meghatározzák tevékenységük fő irányvonalát is, így elnevezésük is ezen alapul: beszélhetünk hitel-, beszerző-, értékesítő-, feldolgozó-, szolgáltató- és termelési szövetkezetekről. Ezek a legelterjedtebb típusok, a gazdasági életben azonban még számos formája megtalálható.

A szövetkezetek a mezőgazdasági termelés és a vidéki élet szerves részét képezik, ezért valószínű, hogy a jövőben is legalább olyan fontosak lesznek, mint eddig. Mint minden üzleti szervezetnek, a szövetkezeteknek is adaptálódniuk kell a gazdasági környezetük változó körülményeihez. Egyetlen szervezeti forma sem tartózkodhat attól, hogy környezetéhez alkalmazkodjon, ha sikeres és életképes kíván maradni.

Az alábbi elemzés az Európai Unió szövetkezeti hálózataiban végbemenő változások leglényegesebb irányvonalaira igyekszik rámutatni.

A szövetkezetek egyesülései és részvételük gazdasági társaságokban

Sok országban elterjedtek az olyan szövetkezetek is, melyek más szövetkezeteknek a tagjai. Ez utóbbiak az ún. szövetkezeti szövetségek – más néven másodlagos és harmadlagos szövetkezetek, attól függően, hogy a szövetkezeti szerveződés melyik szintjén állnak. Létrejöttük célja hasonló az elsődleges szövetkezetekéihez: tagszövetkezeteik számára közösen szervezett beszerzés, értékesítés és szolgáltatás. (Szabó G. G.,

1999) E tevékenység gyakran egy közösen üzemeltetett beszerzési központban vagy feldolgozóüzemben nyilvánul meg. A szakmai érdekképviselet és a gazdasági, pénzügyi tanácsadás szintén gyakori közösen ellátott feladat.

Működésük előnyei ellenére a szövetkezeti szövetségek jelentősége csökkent néhány tagállamban, különösen a három dél-európai tagállamban. Az Európai Unióhoz való csatlakozásukkal olyan erős versenynek lett kitéve ezen országok élelmiszer-vertikuma, hogy az említett, hagyományos többszintes szervezeti rendszer nem tudta betölteni a tőle elvárt szerepet.

A megerősödő és egyre inkább globalizálódó versennyel párhuzamosan felgyorsult az a folyamat, melyben a kisebb szövetkezetek nagyobb, gyakran regionális szövetkezetben egyesülnek. (Sporleder T. L.–Skinner R., 1978) Ezeknek az egyesüléseknek a célja a versenyképesség fokozása. Az egyesülések különösen abban az esetben gyakoriak, amikor a szövetkezeteknek nagyobb mennyiségű tőkére van szükségük, és ezért ki akarják terjeszteni befolyásukat a termékpályák felsőbb szakaszain, általában nagyobb nyereségességgel működő szövetkezetekre is.

Az egyesülések kevésbé jellemzőek a beszerző szövetkezetekre, mint az értékesítési szövetkezetekre. A termékpályák kezdeti szakaszain az elérhető profit viszonylag kicsi az éles verseny miatt, amely jellemzi ezt a piacot. A termékpályák felsőbb szakaszain a végső fogyasztókhoz közelebb kerülve változatosabb és könnyebben differenciálható termékek kerülnek piacra.

Sok szövetkezet úgy erősíti meg versenyképességét, hogy megvásárol más cégeket, vagy részesedést szerez bennük, illetve önmaga hoz létre egy különálló gazdasági társaságot, melyben önállóan vagy más befektetőkkel együtt tulajdonos lesz a szövetkezet. (Bekkum, O.F. van–Dijk, G. van, 1997; Kispál–Vitai Zs. 1999) Sok előnye van ennek a tulajdoni struktúrának a mezőgazdasági szövetkezetek számára: a profitorientáció jobban érvényesülhet a differenciált, rövid életciklusú feldolgozott termékek előállítása és forgalmazása során, könnyebb a mezőgazdaságon kívülről beszervezni vezetőket e társaságokhoz, a tagok termeléséhez csak távolról köthető tevékenységek könnyen elkülöníthetők a szövetkezet alaptevékenységétől, és így könnyebben megnyerhetők külső befektetők is.

Számos ország módosította szövetkezetei jogi szabályozását (Marisova, E.–Bandlerova, A.–Fandel, P., 2001), és így a tagi tőkerészesedés is jövedelmezőbb lehet az üzletrészek után fizethető kamatokkal kapcsolatos szabályok liberalizálása miatt (Süveges M., 1996). A változtatásoknak az volt a céljuk, hogy megkönnyítsék a szövetkezetek tőkebevonási lehetőségeit, valamint az üzletrész szerepének felértékelődésével növeljék a tagok elkötelezettségét.

Vannak olyan szövetkezetek, amelyek különösen nagy szervezeti változáson mentek keresztül a jövedelemnövelés és magas hozzáadott értékű termékek előállítása céljából: bevezették a forgalomképes üzletrészt, az elsőbbségi üzletrészt és a szinten tartott termelési méretet.

Változások a tagsági viszonyban

Fontos eleme a szövetkezeti jövedelmezőség javításának, hogy egyre pontosabban körülhatárolt beszállítási feltételeket szabnak tagjaik számára. Ezeknek az intézkedéseknek a céljuk, hogy javítsák a feldolgozott termékek minőségét, a termékpálya alsóbb szakaszaiban működő szövetkezetek feldolgozókapacitásai számára. Így könnyebben biztosítható a hosszú távon is megfelelő minőségű és mennyiségű terménnyel történő ellátás. További változás a hagyományos szövetkezeti viszonyokkal szemben a zártkörű tagság, illetve a nem mezőgazdasági termelő üzletrész-tulajdonos elfogadása.

Különösen az erős versenynek kitett ágazatokban működő szövetkezetekben nő meg a jelentősége a nem tag gazdákkal, illetve a nem gazdákkal folytatott kereskedelemnek. Ennek számos előnye van: leköti a kihasználatlan erőforrásokat, csökkenti az átlagköltséget a nagyobb termelési méret miatt, csökkenti a szezonális ingadozásokat, és bővíti a termékskálát.

A pozitív hatások mellett a tagság számára hátrányos folyamatok is elindulhatnak: a nem tagi üzletkötések részarányának növekedésével csökken a tagok szerepe az irányításban, és a szervezet anyagi forrásainak kisebb része fölött rendelkeznek.

Változások a szövetkezetek piaci környezetében

Számos szövetkezet jövedelmezőségének növelése céljából termékeivel igyekszik egyre közelebb kerülni a végső fogyasztókhoz. Így tevékenységükben egyre inkább a differenciált, márkázott termékek, a nagyobb hozzáadott értéket adó eljárások és az újabb technológiák felé orientálódnak. (Szabó G. G., 1997; Zsarnóczai J. S., 2000)

Mivel a szövetkezetek erős versenyben állnak a nagyvállalatokkal, lépést kell tartaniuk a technikai, technológiai fejlesztésekkel. Habár a legnagyobb szövetkezetek igyekeznek növelni versenyképességüket a nemzetközi piacokon, a piaci termékréseket kihasználva sok szövetkezet a helyi vagy regionális termékkülönlegességek gyártása mellett dönt.

Az Európai Unió egyes tagállamaiban a mezőgazdasági szö-

vetkezetek más-más piaci környezetben működnek. Ezek a különbségek akkor jelenthetnek problémát, ha az országhatárokat átlépve a szövetkezetek termékeikkel megváltozott piaci viszonyok közé kerülnek, az egyes országok jogi szabályozása ugyanis eltérő mértékben tartalmaz a szövetkezetek számára megkülönböztető intézkedéseket.

Javaslatok a hazai agrárpolitika számára

Ha olyan szövetkezeti struktúra kiépítésének koordinálása szerepel a hazai agrárpolitika prioritásai között, mely egyszerre versenyképes és illeszkedik a magyar gazdaság- és társadalomszerkezet jelenlegi adottságaihoz, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a történelmi és kulturális hátteret (Gazdag L., 1999; Herbst Á, 2000). Jelenleg számottevő különbség létezik még az egyes európai uniós tagországok között is. A tagállamok gazdaságának egyre nyitottabbá válásával a szövetkezeteknek az előbbiekben említett nemzetközivé válása kétségtelenül fel fog gyorsulni a következő években, így az egyes országok szövetkezeteinek működése egyre hasonlóbb lesz.

A magyar gazdaságpolitika számára is figyelemre méltó kell legyen, hogy az Európai Unió tagállamaiban nincs egységes szövetkezeti jogi szabályozás. Ez számunkra lehetőséget is jelent abban az értelemben, hogy olyan speciális szövetkezeti modelleket dolgozhatunk ki, melyek megfelelnek mind az élelmiszer-vertikumok összefonódása és a globalizáció hatékonyságra és kooperációra ösztönző követelményeinek, mind a hazai mezőgazdaság fejlődési lehetőségeinek.

IRODALOMJEGYZÉK

1. BEKKUM, O.F. VAN – DIJK, G. VAN (szerk.): Agricultural co-operatives in the European Union Van Gorcum Assen 1997
2. GAZDAG L.: Volt egyszer egy magyar modell. Gazdálkodás, Budapest: 1999. XLIII. évf. 3. sz., p. 68-71.
3. HERBST Á.: A tulajdoni és szervezeti viszonyok átalakulásának főbb jellemzői a magyar mezőgazdaságban 1990–1998. Doktori értekezés. Gödöllő, 2000
4. KÁPOSZTA J.: A földhasználat és a vállalkozás főbb összefüggései a mezőgazdaságban. Kandidátusi értekezés. Gödöllő, 1997
5. KARÁCSONYI P.–SÁRI L.–KAISER I.: Kísérlet az egységes gazdasági-üzemméret mutató meghatározására In: „JUTEKO 2002" Jubileumi Tudományos Napok a 75 éves Szarvasi Agrárszakember-képzés Tiszteletére – Térség- és Vidékfejlesztési Szekció. Szarvas, 2002. augusztus 29.
6. KISPÁL–VITAI ZS.: Az „új generációs" szövetkezetekről. Gazdálkodás, Budapest, 1999. XLIII. évf. 5. sz., p. 16-22.
7. MARISOVA, E.–BANDLEROVA, A.–FANDEL, P.: Agricultural Sector Restructuring from the Aspect of Viability and Competitivness of Various Legal Sructures: The Case of Slovakia In: XXI. European Agricultural Law Congress and Colloquium of the CEDR Helsinki, 27-30 May 2001
8. SPORLEDER T. L.–SKINNER R. A.: Structural aspects of regional marketing co-operatives Agricultural co-operatives and the public interest Proceedings of a North spobsored workshop St Louis, Mo June 6-8 1977, 105-117. p Bruce W. Marion St Louis 1978
9. SÜVEGES M.: A tőkeképzés jogi eszközei a francia mezőgazdasági szövetkezetekben. Szövetkezés, Budapest, 1996. XVII. évf. 1. szám 85-110. p
10. SZABÓ G. G.: A holland mezőgazdasági szövetkezetek mint piaci intézmények. Vállalati környezet és alkalmazkodás az élelmiszeriparban – Tudományos konferencia, Gödöllő, 1997. p. 141-146.
11. SZABÓ G. G.: A tejszövetkezet gazdasági lényege, jelentősége és lehetőségei Magyarországon. Tejgazdaság, 1999. LIX. évf. 1. sz. p. 27-35.
12. SZAKÁL F.: A szövetkezetek mint az agrárstruktúra koordinálásának hatékony szevezeti formái. In: Vision 2000 – III. Kooperáció, koordináció és az integráció szerepe és lehetőségei az agrár- és vidéki gazdaságban. Gödöllő, 2001, Vol. 2. p. 156-166.
13. ZSARNÓCZAI J. S.: Jövedelemviszonyok és támogatási rendszer a finn mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 2000. 3. szám p. 67-